

Interjú Csatlós Judittal

„Muszáj, hogy a kutatócsoport tagjai azonosulni tudjanak a kiállítással, ugyanakkor elengedhetetlen, hogy a tárlat a múzeumi közegben is megállja a helyét.”

Csatlós Judit évek óta tanulmányozza a részvételen alapuló művészeti és múzeumi gyakorlatokat. Kállai Ernő ösztöndíjának f témája a társadalmi mozgalmak és a művészet kapcsolata volt, ahol többek között olyan altémákkal foglalkozott, mint a részvételi fotográfia. A Petfi Irodalmi Múzeum Kassák Múzeumában 2016 tavaszán valósult meg a Vízizrí – Munkáskultúra a Duna partján cím kiállítás, mely már sokféle módon támaszkodott az él forrásközösséggel folytatott együttműködésre is, emlékeik, tárgyaik megjelenítésére a kiállítóterben. Az interjúban az éppen szervezett, a Közélet Iskolája tagjaival együttműködésben, 2017 januárjában megvalósuló kiállításról beszélgettünk, amely a csoport korábbi kutatását – vezetője Udvarhelyi Éva Tessza volt –, az elmúlt 100 év lakhatási mozgalmait helyezi a Kassák Múzeumban kiállítási kontextusba. A kiállítás címe Tettek ideje. Lakhatási mozgalmak a 20. században lett. A cél egy olyan kiállítás létrehozása volt, amely a Közélet Iskolája hajléktalan vagy nehéz lakhatási körülmények között él embereinek kutatását az szemszögükből, velük együttműködésben mutat, ugyanakkor a múzeumi diskurzus részévé is teszi. Az interjú els felében, mely 2016 nyarán készült, Csatlós Juditot az együttműködésen és részvételen alapuló gyakorlatokhoz kötődő különféle pozícióiról kérdeztem, míg a második felében az éppen szervezett kiállításához kapcsolódó közös munka és azzal összefüggő nehézségek, dilemmák kerültek a középpontba.

Tanulmányoztad korábban a részvételen és együttműködésen alapuló művészeti vagy múzeumi gyakorlatokat? Vagy kísérleteztél, és intuitív módon dolgoztál?

Muzeológusként nem a részvételi módszerek felől jutottam az együttműködésen alapuló munkákhoz, tehát nem módszertani kérdéseim voltak, sokkal inkább egy-egy téma hozta magával az együttműködési és részvételi módszerek alkalmazását. Ennek kapcsán elkezdtem szakirodalmat olvasni, és megnézni, hogy mások milyen tapasztalatokat szereztek, illetve a kortárs művészetben milyen részvételi projektek léteznek.

Persze fontos előzmény, hogy kulturális antropológia szakon végeztem, ahol alapvető kutatási módszer a résztvevő megfigyelés és a részvételi gyakorlat, melyek erős módszertani kritikája is megjelent már a nyolcvanas években. Erről nemcsak tanultunk, hanem saját terepmunkát is kellett végeznünk, mely sok hasonló problémát vetett fel, mint a vonatkozó muzeológiai diskurzus. Ilyen a reprezentáció kérdése: akár egy egyszerű terepszituációban is. A saját terepmunkámon, amikor valakinek az önértelmezéséről, önképéről van szó, akkor nem olyan képekkel illusztráltam egy szöveget, amit én csináltam, hanem közösen készítettünk fényképeket, amelyekről a másik fél úgy gondolta, hogy jól jelenítik meg őt. Egy naiv szobrásznak például volt egy olyan vágyképe, hogy tyúk ül a vállán, és a kezéből eszik. A terepmunka során megpróbáltuk közösen elkészíteni ezt a

képet, hiszen az önképéhez hozzátartozott. Ezt nevezném az első lépésnek az együttműködési gyakorlatok irányába. Évekkel később a kortárs képzőművészet részvételi gyakorlatai voltak rám hatással, amelyeket kutatóként kezdtem vizsgálni, amikor 2013-ban három évre megkaptam a Kállai Ernő művészettörténeti-műkritikai ösztöndíjat. A kutatási témám a társadalmi mozgalmak és a művészet kapcsolata volt, és ebben a munkában a társadalmilag érzékeny művészet kapcsán már megkerülhetetlenné vált a részvételiség kérdése.

Melyek voltak a Kállai-kutatás legfontosabb pontjai?

Az első évben a képi reprezentáció kérdését és a fotózási gyakorlatokat vizsgáltam: azokat az aktivista és művészeti gyakorlatokat, illetve akcióantropológiai részvételi kutatásokat elemeztem, ahol a fotó a részvétel eszköze volt. A következő évben a közösség fogalmával foglalkoztam, mivel mind a szakirodalomban, mind a művészeti projekteknél sokszor fordul elő, de a jelentése nagyon körvonalazatlan volt. Képlékeny, rugalmas, nehezen körülírható, összetett fogalom, ezért érdekes és fontos volt megérteni, hogy különböző forrásokban mit értenek rajta, és a gyakorlatban mi válik ebből valóra. A harmadik évben már konkrétan a mozgalmakkal foglalkoztam, és itt rendeződött össze a hároméves kutatás valamiféle rendszerré. Megállapítható egyfajta szakaszolás a társadalmilag érzékeny művészet és a mozgalmak kapcsolatában:

Magyarországon a 2000-es évek elejétől alakult ki konkrét kapcsolat a mozgalmi, civil, aktivista tevékenység és a művészek tevékenysége között. Alapvetően a globalizációkritikus nézőpont volt erős, amely elsősorban beavatkozás típusú projekteknél jelent meg. 2006-tól ezek a civil aktivista módszerek nagyon sokat változtak, és elindultak a részvételiség irányába. Ebben az időszakban rengeteg projektalapú hely jött létre, amelyeket művészek, szociológusok csináltak, s ahol sokkal fontosabbá vált a környezethez, lokalitáshoz való viszony, a más szervezetekkel való együttműködés, vagy az adott helyen élőkkel való közös munka. A másik tényező, amely az intézményesített együttműködési formákat befolyásolta, a Magyar Művelődési Intézet és Képzőművészeti Lektorátus pályázata, amely több éven keresztül valósított meg egy *public art* sorozatot: a *public art* határozottabb megjelenésével nagyobb hangsúlyt kapott a részvételiség a művészeti közegben.

A Kassák Múzeumban részt vettél korábban részvételi projektben? A *Vízizrí* kiállítást hova sorolnád?

A Kassák Múzeum kutatási programjában a részvételiség nem volt kiemelt hívószó, korábban nem zajlott olyan projekt, amely erre a praxisra épült volna. Valószínűleg az érdeklődésem miatt alakult úgy, hogy bizonyos projekteknél, amelyek alapvetően kutatáson alapuló kiállítások voltak, fontossá vált az együttműködés a különböző szervezetekkel, személyekkel, forrásközösségekkel. Például a *Vízizrí* kiállítás a két világháború közti időszakban kutatta a munkásság önszerveződését, a baloldaliság ebben betöltött szerepét. Ez olyan téma, amely történeti források vizsgálatára épülhet, és kevésbé hangsúlyos benne az együttműködés a közösségekkel és a forráscsoportokkal. A mi esetünkben azonban ez két szempontból is fontossá vált: egy konkrét

helyről volt szó ugyanis, amelynek van emlékezete és közössége, akik ezt az emlékezetet gyakorolják, ápolják, tovább viszik a hagyományt. Kérdés, hogy velük hogyan lehet együtt dolgozni, megmozgatni őket annyira, hogy saját személyes anyagaikkal járuljanak hozzá a kiállításához.

Azzal kezdtük a munkát – mielőtt a történeti forrásokat áttekintettük volna –, hogy bejelentkeztünk a Természetbarátok Turista Egyesülete egykori nyaralótelepére, Horányba (Vörös Meteor Telep), ahol közösségi múzeum is van. Noha találkoztunk a telepiekkel, ez nem jelentette azt, hogy be is kapcsolódnának a múzeumi kutatómunkába. Miután gondoltuk, hogy rengeteg dokumentum és fénykép lehet magántulajdonban, ezeket többféle módszerrel próbáltuk elérni. A telepen megadtuk a nyaralóknak az elérhetőségünket, és nyilvános felhívást is készítettünk. Nehezítette a dolgunkat, hogy a kiállítás témáját, a kirándulást és a nyaralást a helyiek – noha az ilyen alkalmakkor készült fotók szerepelnek a családi albumokban – nem tartják kiemelt dolognak, múzeumi bemutatásra érdekesnek. Másrészt ahhoz, hogy megkeressék az anyagaikat, elkezdjenek mesélni az élményeikről, hogy interjút adjanak, a kutatóknak ki kell építeniük a helyiekkel a személyes kapcsolatot. A hólabdamódszer vezetett eredményre: ha már van egyvalaki, aki megbízik bennünk, az ő ajánlásával el tudunk jutni a következőhöz.

Több mint egy évet ölelt fel a kutatási fázis. Elmentünk a telepre, de párhuzamosan a forráskutatást is elindítottuk a közgyűjteményekben. A telepi múzeum nagyon izgalmas helyszín, de kiállítható anyagból vagy elsődleges dokumentumból ott is kevés volt. A közgyűjteményekben is alig találtunk kiállítható forrásanyagot: elsősorban egyesületi jegyzőkönyvek, hivatalos iratok kerültek elő. Ahogy említettem, a családi, magánkézben lévő dokumentumokhoz ugyancsak lassan jutottunk hozzá, ezért az utolsó öt hónap vált nagyon intenzívvé. A második fázis azután kezdődött, hogy megnyílt a kiállítás: rengetegen hoztak új anyagokat. Sokan csak akkor jöttek rá, amikor már látták a kiállítást, hogy egy-egy témához nekik is van fényképük. A felbukkanó új anyagokat begyűjtöttük, mindent digitalizáltunk. Ezenkívül folyamatban van még néhány interjú is – tehát egyelőre nem zárjuk le a történetet. Folytatásnak tekinthető, hogy részt vettünk a Bánkító Fesztiválon, ahol bemutattuk a kiállítást. Ez azért volt érdekes, mert a fesztivál sok szempontból a horányi telep egy mai változatának tekinthető: önszerveződésen alapuló, alapvetően politikai tartalommal is rendelkező, de nem politikai rendezvény, ami a szabadidő-eltöltés formáján keresztül politizálódik.

Ehhez képest miben más a Közélet Iskolájával közös lakhatási mozgalmakkal foglalkozó projektetek?

A Közélet Iskolájával közös együttműködésünk az ő megkeresésük után indult. Udvarhelyi Éva Tessa, a Közélet Iskolája társalapítója és ügyvezetője vetette fel, hogy csináljunk együtt egy kiállítást abból a kutatási anyagból, amelyen hajléktalanságban vagy lakhatási szegénységben élőkkel dolgoztak együtt. A kutatóprogramjuk célja az volt, hogy a lakhatási mozgalmakon keresztül megnézzék, mit tanulhatnak a mai civil kezdeményezések a történelmi előzményekből. Amikor a Közélet Iskolája megkereste a Kassák Múzeumot, a kutatást már alapvetően elvégezték.

A közös munkánk arra irányul, hogy létrehozzunk az eredményekből, a kutatás résztvevőivel közösen egy múzeumi kiállítást. Nem tudom, hogy kezdetben mit gondoltak a kiállításról mint médiumról, de nekem rögtön egyértelmű volt, ha kiállítást csinálunk, akkor az ugyanúgy közös gondolkodás és párbeszéd végeredménye legyen, ahogy ők eddig is együtt dolgoztak. Ennek kell most megtalálnunk a formáját.

Voltak a projektnek közvetlen elzményei?

Igen, az intézményen belül is voltak, ugyanis A Város Mindenkié (AVM) vagy a Közélet Iskolája például többször volt a Kassák Múzeumban tárlatvezetésen, ha a kiállításunk érdekes lehetett számukra, mint például a *Design tett*, amely a design társadalomformáló szerepét vizsgálta. Aztán 2014-ben Sasvári Edit, a Kassák Múzeum igazgatója lett a SozialMarie díj magyar fővédnöke. A fővédnököknek egy díjazott szervezetet kell választania, amelyet a rákövetkező évben figyelemmel kísérnek, vagy valamilyen formában támogatnak. Edit az AVM és a TASZ szervezte *Összefogás a hajléktalanság kriminalizációja ellen-t* választotta, és ennek apropóján szerveztünk egy kiállítást. Felvettem a kapcsolatot Csoszó Gabriellával, és az általa szervezett Fotózás és aktivizmus kurzuson – melyen egy-egy AVM-aktivista is részt vesz – készült anyagokkal, fényképekkel dolgoztunk. Sajnos a határidő szűke miatt a kiállítási anyagot nagyrészt én válogattam, de készült egy bővebb szelekció is, hogy legyenek olyan témák, amelyeket közösen szűkítünk az AVM tagjaival. A munkának ez a része tanulságos volt: az érdemi beszélgetés a képekről elsőre nehéznek bizonyult, a résztvevőknek nem volt még benne gyakorlatuk.

A fotók válogatásában és a rendezésben fontos szempontnak számított, hogy a hajléktalankunyhókat otthonokként mutassuk be, amit úgy értünk el, hogy a fényképeken látható tárgyak vagy portrék szemmagasságban legyenek. Emellett nem szerepeltek olyan fotók, amelyek a kívülálló pozíciót erősítik. Bemutattunk egy kilakoltatási ügyet is, amelyben ezek a képek bizonyítékként szerepeltek. Szerveztünk továbbá olyan eseményeket, amelyeknek az érzékenyítés volt a céljuk: mint például a Sociopoly társasjáték, Bass László szociológus kezdeményezése.

A fent bemutatott előzmények megmutatják, miként alakult ki már korábban személyes viszony és bizalmi helyzet az AVM-mel. Ennek során az is megfogalmazódott, hogy a múzeum (általában) nem olyan tér, ahova a szegénységben élők maguktól be mernének menni: a múzeum mint intézmény számukra nem nyitott tér. Amikor viszont a hajléktalan aktivistákkal körben ültünk egy-egy kiállításon, és ők is beszélhettek, kérdezhettek, az elősegítette, hogy feloldódjanak, és nyitottabbá váljanak a múzeumokra, egyben a múzeum is nyitottabbá váljon rájuk. Ez az előzmény legalább olyan fontos, mint a nemrég kezdett közös munka.

Visszatérve az aktuális munkához: kik a projekt résztvevi?

A Kassák Múzeumból Őze Eszter kurátorral dolgozunk együtt a projekten. A Közélet Iskolája kutatói közül négy állandó résztvevő van. Nagyon különböző képességekkel és affinitásokkal rendelkeznek, különböző dolgokban jók: van, aki jól ír, másnak a képekhez van érzéke, míg egy harmadik lehet, hogy ritkán szólal meg, de akkor mindig vitát indít. A kutatásban emiatt vannak jól megfogalmazott részek, és vannak, amelyek nehezen születnek meg.

Hogy zajlik a munka, milyen fázisokat tudnál megkülönböztetni?

A Közélet Iskolája tagjai számára decemberben zárult le az a szakasz, amelynek végén Udvarhelyi Tessa vezetésével megírták a kutatási összefoglalóikat. 2016 januárjában kezdtünk el foglalkozni a kiállítással, és február–március körül indult be igazán a közös munka. Egy ismerkedési szakasszal kezdtünk: közösen néztünk meg kiállításokat. Néhány alkalommal, amikor részt vettem a Közélet Iskolája kutatási találkozóin, nyilvánvalóvá vált számomra a résztvevők félelme és távolsága a múzeumtól: úgy érezték, sokszor nem értik a kiállításokat, viszont a tárlatvezetések ez a probléma már nem jellemző. Világossá vált, hogy a kiállítás műfajához esetenként nagyon eltérő elképzeléseket, elvárásokat és szempontokat kapcsolnak, mint mi, intézményi szereplők. Ezen benyomások alapján született meg az a gondolat, hogy együtt nézzünk kiállításokat, majd beszéljünk róluk. Talán ebből már tudjuk körvonalazni a közös álláspontunkat, azt, hogy mit szeretnénk kifejezni a magunkéval.

Megnéztük például az újpesti roma önkormányzat helytörténeti gyűjteményét az ebből készült kiállítást, ami elképesztően izgalmas kérdéseket vetett fel. A fotógyűjtemény alapvetően újpesti családok fényképeiből áll, és az önkormányzat által fenntartott közösségi házban látható. Ez azért volt érdekes számunkra, mert megmutatta, hogy egy roma közösség hogyan gondolkodik magáról, és mit tart érdemesnek bemutatni. A Közélet Iskolája tagjainak első reakciója arra vonatkozott, hogy miért nem „szegény, szerencsétlen” családokat látunk a képeken. A beszélgetés során arra jutottunk, hogy valószínűleg azért, mert a családok azt mutatták be, amire büszkéek. Ezért szép ruhában készült műtermi portrék, illetve neves újpesti kiskocsmák, vendéglők cigányzenekari szerepelnek a képeken. Érdekes volt átbeszélni, ki hogyan akar fotón megjelenni, hogyan látja magát egy csoport, és miként látják őket mások.

Elmentünk együtt a XIX. kerületi József Attila Emlékhelyre is. Ezt a kiállítást azért választottuk, mert a csoport tagjainak a magyar irodalomból két alkotó kiemelten fontos volt, nemcsak a műveik, hanem az élettörténetük miatt is: az egyik Kassák Lajos, a másik József Attila. Ebből látszott, hogy nagyon fontosak a személyes történetek, melyeken keresztül kapcsolódni tudnak egy-egy kiállításához. Megnéztük együtt a Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár *100 év – 100 tárgy* című kiállítását is. Erre azért esett a választás, mert hasonlóan az újpesti roma közösséghez, itt is jelen van egy közösség, amelynek megjelenítése egyfajta önreprezentációs kérdés. Továbbá fontos szempont volt, hogy nem képek, hanem elsősorban tárgyak láthatók a tárlatban. A fő kérdés itt az volt: miként lehet tárgyról gondolkodni, milyen szempontok merülhetnek fel a műtárgyak kiállításakor, miként változtatja meg a tárgyak mögötti történet az érzékelést és a jelentést. Az volt

a cél, hogy a résztvevők átgondolják, találkoztak-e olyan tárggyal a kutatásuk közben, amit használnának egy kiállítási szituációban.

Mi volt a munkában a következő lépés?

Lassan lezárul a munka második fázisa is, melynek középpontjában a résztvevőknek a saját kutatásaik során összegyűjtött képanyagok álltak. Mindenkinek az volt a feladata, hogy a saját anyagából válasszon egy kedvenc képet, és indokolja meg, miért tartja fontosnak. Noha már kedvenc képnek hívjuk, eredetileg bátorítottuk őket, hogy mutassanak olyan képet is, amit valamiért nagyon felháborítónak tartanak. Fontos jelenség, hogy a találkozók utáni néhány napban rengeteg további anyagot küldenek. Ebben a munkafolyamatban a képekről szóló beszélgetések mellett mi is tartunk előadásokat és prezentációkat Eszterrel. A találkozók végig jegyzőkönyvet vezetünk, ami alapján el tudtuk kezdeni összegyűjteni azokat az elemzési szempontokat, amelyek kirajzolódtak a beszélgetések közben. A megbeszélésekről utólagos értékeléseket is írunk, hogy ne felejtjük el, milyen témákkal kell a következő alkalmakkor foglalkozni.

Hogyan válik láthatóvá az elkészítési munka a kiállításon? Beszéltek már erről közösen?

Elkerülhetetlen, hogy a munkafolyamat láthatóvá váljon, de a formája még nem alakult ki. A *display* szempontjából kulcskérdés: milyen formában tudnak megjelenni a személyes szövegek és az eltérő vélemények. Egy történelmi kiállításon dolgozunk, mégis láthatóvá kell tenni, hogy egy csoport/réteg olvasatát, belső nézőpontját közvetítjük. Ehhez egészen biztos, hogy nem lehet „klasszikus” és „távolságtartó” múzeumi eszközöket használni. Azon is gondolkodni kell, hogy mindez mit jelent a kiállítási design szempontjából. Muszáj, hogy a kutatócsoport tagjai azonosulni tudjanak a kiállítással, ugyanakkor elengedhetetlen, hogy a kiállítás a múzeumi közegben is megállja a helyét.

Milyen nehézségek, problémák merülnek fel a közös munka során?

A legfőbb nehézség a csoportdinamikából fakad. Vannak alkalmak, amikor úgy érezzük, nagyon nem működik az egész folyamat. A közös képnézegetés például mindig ugyanazt a dramaturgiát követi: van, hogy magától megy minden, de előfordul, hogy senki sem reagál az anyagra, hiába próbáljuk kérdezni, ösztönözni őket. Ilyenkor ez függőben marad: hiszen nem tudjuk, miért fontos a kép. Van, amikor azt érezzük, hogy összezár a társaság, és hiábavaló a közös beszélgetés, gondolkodás. Mindig hangsúlyozzuk, hogy eltérő dolgokra vagyunk érzékenyek, és ez valóban fontos: van, aki szerint a portrék csak egy ember erőfeszítését jelentik, ezért nem alkalmasak a mozgalmak bemutatására. A csoport másik része pedig épp a portré személyességén keresztül tud azonosulni egy-egy problémával. Fontos, hogy ezt a többszólamúságot megőrizzük, és láthatóvá tegyük a kiállításon. A különböző hangok nem zárják ki egymást, hiszen maga a csoport is így tevődik össze: magába foglalja az ellentétes véleményeket és viszonyulásokat is. Ami

viszont a legfontosabb, hogy a történelemnek lesz egy másik olvasata: a szegénység nézőpontjából.

Milyen témákról szeretnétek még mindenképp beszélni a Közélet Iskolája kutatóival?

A legaktuálisabb a tárgyak kiállításba emelésének a kérdése. Őze Eszter tartott egy beszélgetést erről: egy-két tárgyat mutatott, amelyek szerepeltek kiállításokon, és valamiért fontossá váltak. Szerepelt a válogatásban a Néprajzi Múzeum *A hónap tárgya* sorozatában bemutatott muszlim női kendő is. Arról beszélgettünk, hogy milyen jelentéseket tudnak felvenni a tárgyak különböző szituációkban, és milyen a viszonyuk egymáshoz. Ezután egy összegző fázis következik majd, ahol átnézzük, milyen témákat kell még mindenképp megbeszelnünk. Pontosítanunk kell például, hogy mit nevezünk mozgalomnak. Több téma is kapcsolódik az 1960-as évek lakótelepi életmódjához. Az egyik ilyen a kaláka: amikor közreműködnek egy lakótelep építésében a szövetkezeti tagok, mint például a kispesti KISZ-lakótelep esetében. Számomra ez inkább a falusi/paraszti társadalomban működő hétköznapi gyakorlat átemelése. Kérdés, hogy ez mennyire tekinthető mozgalomnak, vagy passzív ellenállásnak. Hasonló fogalmi probléma az érdekképviselő kérdés, hiszen az érdekképviselő önmagában nem mozgalom, viszont bizonyos történelmi helyzetekben vagy időszakokban a hatalommal szemben fogalmazódik meg.

Az interjút készítette: Gadó Flóra

Irodalom

Csatlós Judit 2002 Istennek tetsző cselekedetek. A faragás egy naiv művész életében. *Tabula*, 5 (2), 198–222.

Kertész László – Leposa Zsóka (szerk.) 2008 *Te itt áll: a Magyar Mvelzési Intézet és Képzmvészeti Lektorátus 2008. évi public art programja*. MMIKL, Budapest.

Kertész László – Leposa Zsóka (szerk.) 2010 *A mi kis falunk: a Magyar Mvelzési Intézet és Képzmvészeti Lektorátus 2009. évi public art programja*. MMIKL, Budapest.

Kiállítás

Vízizrí – Munkáskultúra a Duna partján. Kassák Múzeum, 2016. március 4. – június 5.; kurátor: Csatlós Judit

Tettek ideje. Lakhatási mozgalmak a 20. században. Kassák Múzeum, 2017. január 26. – április 2. A kiállítás létrehozói a Közélet Iskolájától: Csécsei Ilona, Csengei Andrea, Palotai Magdolna,

Szombathy Károly, Udvarhelyi Éva Tessa; a Kassák Múzeumtól: Csatlós Judit, Óze Eszter.

Néprajzi múzeum 2016 ©